

Olasz Lajos¹⁶⁶: Magyarország államformája a Horthy-korszakban

Absztrakt: A 20. századi magyar politika és közjog egyik sajátos fejezete az államforma és az alkotmányos főhatalom gyakorlása a Horthy-korszakban. Európában nem volt példa rá, hogy a monarchikus államforma fenntartása mellett a trón több mint 25 évig betöltetlen maradjon. Ez a helyzet számos politikai és alkotmányjogi ellentmondást vetett fel az adott korszakban. Kezdetben éles viták folytak az alkotmányos jogfolytonosság értelmezése körül, illetve abban a kérdésben, hogy egyáltalán megüresedettnek tekinthető-e a magyar trón, vagy továbbra is IV. Károly a törvényes uralkodó. Az 1921-es trónfosztás, majd a király halála látszólag egyértelművé tette a helyzetet, a legitimista és szabad királyválasztó körök közötti politikai küzdelem azonban változatlanul folytatódott. Ellentmondás feszül a kormányzó, kezdetben erősen korlátozott államfői hatásköre, illetve bizonyos királyi jogkörök ellátatlansága között. A korszak második felében a kormányzói hatalom jelentős kibővítése, majd pedig a trón betöltésével kapcsolatos politikai elképzelések állították előtérbe ismét az államforma kérdését. Az 1930-as évek végén az államformával és az államfői hatalommal kapcsolatos viták szoros összefüggésben álltak az alkotmányos parlamenti berendezkedés és az ország szuverenitásának védelmével. Az egymással vitázó álláspontok a második világháború idején valamelyest közeledtek. A hatalmon lévő mérsékelt konzervatív politikai elit különböző erőcsoportjai, sajátos törekvéseik fenntartása mellett, kölcsönösen bizonyos engedményeket tettek egymás irányában, a rendszer stabilitásának megőrzése, illetve az ország háború utáni konszolidálása érdekében. Így volt ez Habsburg Ottó lehetséges szerepének megítélése terén is. A második világháború idején már mindkét tábor számolt a vele való együttműködés lehetőségével.

A monarchia megszűnése és helyreállítása

Az első világháborúban elszenvedett katonai vereség beismeréseként az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodója, I. Károly császár (a Magyar Királyság uralkodói sorában, IV. Károly király) fegyverszünetet kért az antant hatalmaktól. A háborús nehézségek, a rossz életkörülmények miatt kiéleződő társadalmi feszültségek és a nemzeti kisebbségek elszakadási törekvései miatt a birodalom néhány hét leforgása alatt szétesett. Különvált egymástól Ausztria és Magyarország. A nemzetiségi többségű területek az antant hatalmak támogatásával sorra kikiáltották az elszakadásukat. A Balkánon megjelenő francia haderő segítségével a román, szerb, szlovén és cseh csapatok egyre nagyobb osztrák és magyar lakta területeket foglaltak el. Az uralkodó kezdetben még bízott a helyzet konszolidációjában. Azt remélte, hogy a belső feszültségek fokozatosan csökkenni fognak, az antant pedig, ígéreteihez híven biztosítani fogja a békeállapot helyreállítását. Ez azonban nem következett be, a külső és belső politikai helyzet tovább eszkalálódott, ami végül Ausztria és Magyarország korábbi alkotmányos viszonyainak teljes felbomlásához, az államforma és az államfői hatalom gyakorlásának megváltozásához vezetett [1].

A körülmények hatására Magyarországon, a háborúellenes és belső reformokat szorgalmazó ellenzéki erőkből, Károlyi Mihály vezetésével megalakult a Nemzeti Tanács. A testület október 26-án egy 12 pontból álló kiáltványt adott ki, amelyben mintegy új kormányprogramot proklamálva állást foglalt a háborúból való azonnali kilépés, és mélyreható demokratikus reformok végrehajtása mellett. A hatalmat a király személyes képviselőjeként, *homo regius*ként Magyarországon gyakorló József Ágost királyi herceg megpróbálta útját állni az átfogó belső változásoknak, és kísérletet tett egy hivatalnok kormány kinevezésére, Hadik Jánossal az élen. A következő napokban azonban heves utcai tüntetések kezdődtek és több összecsapásra is sor került a rendfenntartó erőkkel. Forradalmi helyzet alakult ki, melyben október 31-én, az uralkodó és József királyi herceg tudomásul vették, hogy a Nemzeti Tanács veszi át a hatalmat, és Károlyi Mihály kapott miniszterelnöki megbízást [2].

¹⁶⁶ Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, olasz@jgypk.szte.hu

Az egyre mélyülő politikai válság és társadalmi változások hatására, és az Ausztriában megalakuló Ideiglenes Nemzetgyűlés intézőbizottsága sürgetésére IV. Károly november 11-én egy császári nyilatkozatot adott ki. A dokumentum, bár a Nemzetgyűlés pártjai ezt várták, nem a trónról való lemondást deklarálta, hanem egy politikailag kompromisszumos (jogilag ugyanakkor nehezen értelmezhető) sajátos megfogalmazást tartalmazott, mely szerint az uralkodó csak az államügyekben való részvételtől vonul vissza. A császár egyben kijelentette, hogy előre elismeri azt az államformát, amit az ország lakossága népszavazás, vagy törvényes képviselői döntése nyomán a későbbiekben választ magának. Másnap az Ideiglenes Nemzetgyűlés kikiáltotta a Német-Ausztriai Köztársaságot [3].

November 13-án a magyar kormány is küldöttséget indított, az időközben Eckartsauba költöző uralkodóhoz, melyet Wlassics Gyula vezetett. A delegáció felhatalmazása arra vonatkozott, hogy a király trónról való önkéntes lemondását kérje. Ebben azonban sem a kormány, sem a küldöttség tagjai között nem volt teljes az egyetértés. Így Wlassicsék végül azt a megoldást választották, hogy az Ausztria esetében kiadott uralkodói nyilatkozathoz hasonló tartalmú deklaráció aláírását kérték a királytól Magyarországra vonatkozóan is. A november 13-án készült dokumentum rögzítette, hogy IV. Károly a továbbiakban nem vesz részt az államügyek intézésében, tudomásul veszi a bevezetésre kerülő alkotmányos reformokat, és ezek sorában akár az államforma megváltoztatását is. November 16-án a parlament képviselőháza feloszlatta önmagát, a főrendi ház pedig berekesztette tanácskozásait. A király és a korábban megválasztott országgyűlés hiányában a Nemzeti Tanács vált az állami szuverenitás kizárólagos képviselőjévé. Bár ennek több vezető alakja, köztük Károlyi Mihály is az államformával kapcsolatos döntésben a később összehívandó Nemzetgyűlést tartották volna illetékesnek, az aktuális politikai helyzet azonnali lépést sürgetett. Ezért a Nemzeti Tanács november 16-án, az 1. számú néphatározattal kimondta, hogy a Magyarország népköztársasággá alakul [4].

Az államfői jogokat a miniszterelnök, Károlyi Mihály és a Nemzeti Tanács Intézőbizottsága közösen gyakorolta. Két hónappal később, 1919. január 11-én Károlyt ideiglenes köztársasági elnökké választották, ettől kezdve egyedül ő látta el az államfői feladatokat. Az ország helyzete azonban továbbra is rendkívül nehéz volt. A háború alatt elmélyülő társadalmi feszültségek, a földkérdés, az állampolgári jogok biztosítása, az ellátatlanokról való gondoskodás, a közbiztonság újraszervezése szinte megoldhatatlan problémát jelentett. A konzervatív, polgári liberális és radikális politikai erők alapvetően más elképzelésekkel rendelkeztek az új politikai rendszer kiépítését illetően. Az antant által támogatott szerb, román és cseh haderő, élve a lehetőséggel, a szervezett ellenállás hiányával egyre nagyobb területeket foglalt el, holott Magyarország már aláírta a fegyverszüneti egyezményt. Ilyen körülmények között a megfelelő társadalmi támogatottság nélkül maradó kormány lemondott. Károlyi a szociáldemokrata pártot kérte fel új kabinet megalakítására [5].

A szociáldemokrata vezetés azonban csak a radikális proletár rétegeket mozgósító kommunista párttal közösen vállalta a kormányzást. Károlyi lemondott, és a két munkáspárt március 21-én szovjet mintára Tanácsköztársaságot kiáltottak ki. A két párt március 26-án Magyarországi Szocialista Párt néven egyesült, és kísérletet tett egy szocialista típusú rendszer kiépítésére. A kiépülő proletárdiktatúra a gyakorlatban felszámolta a parlamentáris intézményrendszert, a külső fenyegetés, és a széleskörű belső társadalmi ellenállás közepette egyre erőszakosabb eszközökkel igyekezett céljait megvalósítani. Az államfői hatalmat formálisan a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, Garbai Sándor gyakorolta. Reprezentatív szerepével szemben azonban a párt és állami vezetők egy szűk körének, mindenekelőtt Kun Bélának a kezében összpontosult a tényleges hatalom [6].

A belső elégedetlenség és a külső katonai támadások nyomán a Tanácsköztársaság néhány hónap után összeomlott. Augusztus 1-jén egy mérsékelt szociáldemokratákból álló kormány alakult, a kommunistákkal való együttműködést ellenző Peidl Gyula vezetésével. Az új adminisztráció, az augusztus 2-án kiadott 1. sz. kormányrendelettel visszaállította a Népköztársaságot. Az államfői feladatokat maga a kormány látta el. Ez a politikai csoportosulás azonban semmilyen számottevő társadalmi támogatottsággal nem rendelkezett, nem volt esélye a belső politikai stabilitás

megteremtésére, illetve külső elismerés hiányában tehetetlennek bizonyult a fővárost is megszálló ellenséges román haderővel szemben [7].

Néhány nappal később, augusztus 7-én új politikai erő lépett színre, és vette át a hatalmat. A megszálló román csapatok és a Budapesten tartózkodó antant megbízottak tudtával, egy kisebb fegyveres csoport lemondásra kényszerítette Peidl Gyula kabinetjét. Augusztus 7-én József királyi herceg 1918. október 26-i *homo regiusi* felhatalmazására hivatkozva kormányzóvá nyilvánította magát, átvette az államfői jogok gyakorlását, és Friedrich Istvánt nevezte ki miniszterelnökké. Ugyanakkor, kölcsönösen megerősítve egymás politikai pozícióját Friedrich is elismerte a királyi herceget ideiglenes államfőként. Az új kormány célkitűzése a forradalmak előtti állapot, az 1918. októberi viszonyok visszaállítása volt. Eltörölték a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság minden fontosabb rendelkezését. Az ország nevét augusztus 8-án, minisztertanácsi határozattal Magyar Köztársaságra változtatták. Az antant hatalmak követelése nyomán azonban, akik a Habsburg restauráció minden formáját határozottan elutasították, József királyi herceg augusztus 23-án kénytelen volt lemondani a kormányzói tisztről. Az államfői jogok gyakorlását ekkor a miniszterelnök vette át [8].

Az antant hatalmak ezt a kormányt sem fogadták el tárgyalópartnernek, mert nem látták mögötte kellő garanciát jelentő társadalmi bázist, amelyre támaszkodva hosszabb távon a Nyugat elvárásainak megfelelően működni tudott volna, az államforma tekintetében pedig Friedrich ismert királypártisága révén restaurációs szándékokat tulajdonítottak neki. Ezért 1919. november 24-én egy szélesebb koalícióra épülő új kormányzat került az ország élére, melynek létrehozásában Sir George Clerk révén a Budapestre akkreditált antantmisszió is bekapcsolódott. A Huszár Károly vezette kabinet fő célkitűzése a belső politikai stabilitás megteremtése volt. Ennek érdekében 1919 januárjában parlamenti választásokat írtak ki, hogy a többség által elfogadott legitim törvényhozást teremtsenek. Ezekben a hónapokban az államfői feladatokat a minisztertanács látta el. Az új kabinet stabilizációs erőfeszítéseit és sikereit az antant hatalmak is elismerték, így Magyarország végre meghívást kapott a béketárgyalásokra [9].

A parlamenti választások után 1920. február 16-án összeülő Nemzetgyűlés legfontosabb feladatai közé tartozott az államforma kérdésének és az államfői hatalom gyakorlásának rendezése (1920: 1. tc.). Az államformával kapcsolatban komoly vita nem alakult ki, a mértékadó politikai körök, valamennyien a monarchia helyreállítása mellett foglaltak állást. Azt azonban, hogy megüresedett-e a trón, vagy van törvényes uralkodó, a különböző politikai erők alapvetően másként ítélték meg. A Nemzetgyűlés végül hivatalosan nem deklarálta a Magyar Királyság visszaállítását. Abból az elvből indult ki ugyanis, hogy Magyarországon a monarchia sosem szűnt meg. A király visszavonulása az államügyek gyakorlásától nem jelentette az államforma megváltozását. A két forradalom időszakában bevezetett köztársasági intézményrendszert a Nemzetgyűlés nem tekintette alkotmányosnak, és hatályon kívül helyezte az erre vonatkozóan még érvényben lévő korábbi intézkedéseket. Az államformával kapcsolatban, a monarchia tételes kimondásának elmaradásával, a törvény csak utalásokat tartalmazott. Az, hogy az ideiglenes államfő, a kormányzó jogkörét a királyi hatalomhoz mérten állapították meg, valamint, hogy az új államfő hivatali idejét a trón betöltéséhez igazították, közvetett módon a monarchia helyreállítását jelezte. Ennek a gyakorlati életben érvényesülő konzekvenciájaként a kormány március 18-án rendeletet adott ki (2394/1920. ME.) a koronás címer visszaállításáról, illetve, hogy az állami intézmények, hivatalok elnevezésében a magyar királyi jelzõt kell alkalmazni [10].

Az államfői hatalommal kapcsolatban a szabad királyválasztó többség álláspontja érvényesült, mely szerint a magyar trón betöltetlen. Ennek kijelentésében szerepe volt az antant hatalmak elvárásainak is. A Nagykövetek Tanácsa február 2-i jegyzékében arra figyelmeztette Magyarországot, hogy Habsburg családból való uralkodót nem ismerne el az állam élén. A képviselők helyzetértékelése szerint, a trón megüresedésével a szuverenitás visszazállt a nemzetre, illetve annak törvényes képviselőjére, a Nemzetgyűlésre, amely egyedül jogosult az államfői hivatal betöltésére. Élve ezzel a jogával, a parlament az államfői feladatok ideiglenes ellátására kormányzót választott, akinek hivatali

idejét nem rögzítették, csak annyit határoztak meg, hogy az csak egy átmeneti periódusra, a király kérdés végleges rendezéséig szól. A kormányzó hatáskörét a korábbi királyi hatalomhoz viszonyítottan állapították meg, de a jogok gyakorlásában számos korlátozást vezettek be, így az ideiglenes államfő meglehetősen szűk körű kompetenciái, európai összehasonlításban egy gyenge köztársasági elnöki pozícióhoz hasonlítottak [11].

Erre a posztra gyakorlatilag egyetlen esélyes, kellő támogatottsággal rendelkező jelölt volt, Horthy Miklós altengernagy, a Monarchia hadiflottájának utolsó főparancsnoka. Horthyt az 1917 májusában az otrantói-szorosban végrehajtott haditettért háborús hősnak tartották, a politikai életben korábban nem vett részt, így pártoktól független szereplőnek tekintették. Döntő szempontnak számított, hogy egyedül rendelkezett jelentősebb fegyveres erő felett. A forradalmak okozta bizonytalanság, zűrzavar után sokan tőle várták a rend, a stabilitás helyreállítását. Erre tekintettel, az antant is támogatta a megválasztását. A társadalom egy része viszont tartott Horthytól, mert különítményei a Tanácsköztársaság felszámolásának időszakában súlyos törvénytelenéseket követtek el. A kormányzóválasztás idején, 1920. március 1-jén fegyveresei megjelentek a parlament épületében is, hogy nyomást gyakoroljanak a képviselőkre. Horthy azonban ettől függetlenül is megkapta a szavazatok döntő többségét [12].

A Nemzetgyűlés a kormányzói posztot kezdetben deklaráltan ideiglenesnek szánta. Maga Horthy is elkötelezett volt a monarchia mellett. A világháború utáni politikai átalakulások időszakában több alkalommal is kifejezte feltétlen hűségét IV. Károly előtt. Erről biztosította 1919. november 7-én Siófokon, és hasonló tartalmú levelet intézett hozzá 1920 márciusában is. Horthy a király visszatérését a békeszerződés megkötéséig nem tartotta volna helyes lépésnek, azt követően azonban a nemzetközi viszonyok alakulásának függvényében megvalósíthatónak tekintette. A király 1920. májusában arról tájékoztatta a kormányzót, hogy a lehetőségekhez képest mielőbb, még az év vége előtt el kívánja foglalni a trónt. A külső környezet azonban a békekötés után sem kedvezett a Habsburg uralkodó hazatérésének, és Horthy Miklós is, mindinkább az ország megmentőjének tekintve magát, egyre jobban ragaszkodott a kormányzói hatalomhoz. Így a király hazatérésére hivatalos lépések nem történtek [13].

A közéletben azonban élénk viták folytak a király kérdéssel kapcsolatban. A Habsburg család visszatérését szorgalmazó konzervatív legitimista körök úgy tekintették, hogy IV. Károly király nem mondott le a magyar trónról, csak a nemzetközi helyzet tisztázódásáig visszavonult az államügyek közvetlen irányításától, hogy ezzel megkönnyítse az ország helyzetének stabilizálását, és a békeszerződés aláírását. Ennek ellenére továbbra is ő a törvényes uralkodó. Ugyancsak érvényesnek tekintették a trónöröklés rendjét szabályozó *pragmatica sanctio*t is. A legitimista tábor több képviselője, köztük ifjú Andrássy Gyula a függetlenséggel és a nemzeti törekvésekkel kapcsolatos társadalmi elvárásoknak megfelelően azt igyekezett hangsúlyozni, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésével és Ausztria köztársasággá alakulásával IV. Károly már nemzeti uralkodónak tekinthető. Ehhez természetesen a magyar állameszmét kell képviselnie, és más ország koronáját csak a magyar nemzet hozzájárulása mellett fogadhatja el. Ezt a megközelítést, ezeket a feltételeket később maga Károly király is akceptálta. Ezzel szemben a szabad királyválasztó tábor továbbra is arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a király lemondott a trónról, de több éves külföldi tartózkodása és a magyar államügyekkel szembeni passzivitása révén, koronázási esküjének be nem tartása miatt egyébként sem tekinthető már törvényes uralkodónak. A *pragmatica sanctio* a birodalom két alkotmányos egysége együttbirtoklásának megszűnésével elvesztette hatályát. Ezzel az uralkodó megválasztásának joga visszazállt a nemzetre. A következő király személyét illetően már nem a Habsburg örökösödés rendje, hanem a Nemzetgyűlés szuverén döntése érvényesül. A politikai helyzetet bonyolította, hogy a kormánypárton belül, illetve az ellenzék soraiban egyaránt megtalálható volt mindkét irányzat [14].

1921. március 26-án IV. Károly a hazai legitimista politikusok biztatására Magyarországra érkezett, felkereste a kormányzót, és bejelentette, hogy vissza kíván térni a trónra. Lépése ellentétes volt az antant hatalmak érdekeivel, a békeszerződésben megfogalmazott elvárásaival. Az utódállamok

számára nyújtott garanciaként a Nagykövetek Tanácsa 1921. február 16-án ismét kinyilvánította, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozza egy Habsburg uralkodó esetleges visszatérését Ausztria vagy Magyarország élére. IV. Károly fellépése komoly külpolitikai konfliktusba sodorhatta volna az országot. A kormányzó igyekezett meggyőzni az uralkodót, hogy a trón elfoglalására jelenleg nem alkalmasak a körülmények. Hosszabb vita után a király csalódottan távozott. Az uralkodó visszatérési kísérlete után a Magyarországot körülvevő három utódállam szorosabbra vonta politikai és katonai együttműködését. A korábbi csehszlovák–délszláv egyezményt követően 1921. április 23-án egy csehszlovák–román, június 7-én pedig egy román–délszláv szerződés megkötésével létrejött a kisantant szövetség. Mindehhez hivatkozási alapul szolgált a Habsburg restauráció veszélye [15].

A legitimista körök azonban úgy értékelték, hogy Horthy csak azért beszélte rá a királyt a távozásra, mert ragaszkodik a kormányzói hatalomhoz. Ezért ismét kapcsolatba léptek IV. Károllyal, és újabb visszatérésre ösztönözték. Ezúttal elhatározták, hogy akár katonai erővel is kikényszerítik, hogy elfoglalhassa a trónt. A kormányzóval elégedetlen katonatisztek egy csoportja feljánlotta támogatását az akcióhoz. 1921. október 20-án IV. Károly Svájcban ismét hazaérkezett. A nyugat-magyarországi katonai parancsnokok és egységek egy része felesküdt az uralkodóra. A király katonai kísérettel indult Budapest felé, hogy átvegye az államügyek irányítását. Horthy és a kormány azonban úgy ítélte meg, hogy a király visszatérése esetén a szomszédos államok részéről éles politikai, és talán katonai fellépésre kell számítani. Erre utalt, hogy a Csehszlovákia és a délszláv állam részleges mozgósítást rendelt el. A magyar kormány úgy döntött, hogy akár fegyveres erővel is megakadályozza IV. Károly budapesti bevonulását. Október 23-án kisebb összecsapásokra került sor Budaörs határában a király és a kormányzó néhány haderői között. A király azonban nem akart polgárháborút kirobbantani, így másnap csapataival kapitulált. Heves viták után az uralkodó beleegyezett az ország elhagyásába, a trónról azonban továbbra sem volt hajlandó lemondani. Végül brit katonai fedezettel szállították el az országból a királyt, és Madeira szigetén jelöltek ki számára lakóhelyet. Ott halt meg, valószínűleg spanyolnátha következtében, 1922. április 1-jén [16].

Az antant nyomására és a hazai szabad királyválasztó erők sürgetése mellett az országgyűlés 1921. november 6-án kimondta a trónfosztást, IV. Károly uralkodói jogainak és a Habsburg család trónörökösödésének (*pragmatica sanctio*) megszűnését. Sajátos módon a detronizációs jogszabály (1921: XLVII. tc.) fogalmazta meg először törvényi szinten, hogy az ország államformája, királyság. Az antant hatalmak azonban nem tekintették elegendő biztosítéknak a trónfosztás során alkalmazott jogi formulát. Az örökösödési jog megszűnése ellenére ugyanis szabad királyválasztás révén ismét lehetett volna Habsburg családból származó királya Magyarországnak. Követelésükre, Bethlen István miniszterelnök nyilvános kormánynyilatkozatban garanciát vállalt arra, hogy nem választanak a magyar trónra Habsburg királyt. Minderről azonban nem született törvényi rendelkezés, így ennek betartására magasabb szintű jogszabály nem kötelezte az ország későbbi vezetését [17].

A király kérdés a trónfosztással még nem került le a politika napirendjéről. A Habsburg család visszatérését szorgalmazó legitimisták soraiban két elképzelés jelentkezett. A Károly-pártiak (karlisták) továbbra is IV. Károlyt tekintették törvényes uralkodónak. Halálát követően, pedig legidősebb fia, Ottó trónigényét támogatták. A még fiatalos Ottó nevében az édesanyja, Zita királyné 1922-ben hivatalosan is bejelentette, hogy fia Magyarország törvényes trónörökösének tekinti magát, és szándékában áll ezt a jogát a megfelelő időben érvényesíteni. Ottó 1930-ban érte el a nagykorúságot, ettől kezdve maga képviselte a trónigényét. A legitimisták egy másik csoportja a Habsburg család magyarországi ágának tagjait szerette volna a trónon látni. Ez a csoport elsősorban József Ágost királyi herceg, esetleg a fia József Ferenc királyi herceg megkoronázását szorgalmazta. Egy ilyen terv mögött azonban nem állt komolyabb társadalmi támogatottság. Felmerült Albrecht királyi herceg neve is, vele azonban nem a mérsékelt legitimista csoportok, mint inkább bizonyos radikális körök számoltak. Nem volt fajsúlyos elképzelés a trón betöltésével kapcsolatban a szabad királyválasztó táborban sem. Felmerült egy külföldi (esetleg angol) herceg meghívása a magyar trónra. Politikusok és katonák egy kisebb csoportja Horthy Miklós trónra emelését javasolta, és fel is ajánlották a koronát a kormányzónak, aki azonban ezt határozottan elutasította. A radikális politikai

táborban, Gömbös Gyula környezetében még olyan ötlet is megfogalmazódott, hogy Habsburg Albrecht és a kormányzó lánya, Horthy Paulette házassága révén egy a legitimisták és a szabad királyválasztó körök számára is elfogadható, igazi nemzeti dinasztia jöhetne létre. Mindennek azonban nem volt semmi komoly realitása [18].

Viták az államfői hatalom gyakorlása körül

Az 1920-as évek elején kialakult helyzetben a kormányzó szűkre szabott jogköre alkotmányos szempontból komoly problémákat vetett fel. Az államfői jogok (a magyar királyi felségjogok) egy jelentős részét ugyanis senki nem gyakorolta. Az államforma monarchia volt, a politikai intézményrendszer működése, a döntéshozatali mechanizmusok azonban inkább köztársasági berendezkedésre vallottak. A kormányzó korlátozott hatásköre bizonyos zavarokat, bizonytalanságot okozott az ország belső életében, és a külpolitika alakításában. Maga Horthy is elégedetlen volt szűkre szabott mozgásterével. A következő években a parlament több alkalommal is bővítette az államfő jogkörét. A kormányzói jogkör első kiterjesztésére már 1920 nyarán sor került. Az augusztus 7-én megszavazott törvény (1920: XVII. tc.) megadta a kormányzó számára az országgyűlés berekesztésének, elnapolásának és felosztatásának a királyt is megillető jogát. Felosztatás esetén azonban gondoskodnia kellett arról, hogy az új törvényhozás 3 hónapon belül összeüljön. Az elnapolás időtartamát 30 napban maximálták, de ezzel az államfő többször egymás után is élhetett, így a parlament napi tevékenységét hosszabb időre is felfüggeszthette. A kormányzó a koronázott uralkodóhoz hasonlóan a kormánytagok kivételével mindenkire vonatkozó közkegyelmet gyakorolhatott. A jogkörbővítés fontos elemének számított, hogy az államfő „közvetlen fenyegető veszély esetén” elrendelhesse a haderő határon túli alkalmazását, az ősszminisztérium felelősségére (a kormány egyöntetű támogatása mellett), a törvényhozás utólagos hozzájárulásával. A hadüzenet és békekötés kérdésében azonban továbbra is előzetes parlamenti döntésre volt szükség [19].

Az államfői jogkör újabb bővítésére 1926-ban került sor, a felsőház visszaállítását szabályozó törvény (1926: XXII. tc.) keretében. Rögzítették, hogy az államfőt az új kétkamarás parlamenttel szemben ugyanazok a jogok illetik meg, mint korábban a nemzetgyűlés esetében, a felsőházba azonban 40 főt élethossziglan kinevezhet. Döntés született a kormányzó felelősségre vonásának módját illetően is, amelyre a képviselőház kezdeményezése után, a felsőház tagjaiból összeállító bíróság döntése alapján kerülhetett sor. Mivel ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy a trón betöltésére rövidtávon nem kerül sor, és a kormányzó megbízatása az eredeti elképzelésekhez képest jelentősen meghosszabbodhat, napirendre került a kormányzói utódlás kérdése is. A jogszabály szerint az államfői poszt megüresedése esetén az országgyűlés képviselőháza és felsőháza, együttes ülésen, titkos szavazással választhat új kormányzót. Ennek részleteit azonban egyelőre nem szabályozták. A törvényjavaslat elkészítésekor a kormány nem számolt azzal, hogy belátható időn belül aktuálissá válhatna egy új államfő megválasztása. A kormányzói szék megüresedése esetén, a hivatal újabb betöltéséig a minisztertanács hatáskörébe került az államfői feladatok ellátása, de csak az 1920. évi I. törvény cikk szerinti korlátozott jogkörben [20].

Az 1933 júliusában megszülető új jogszabály (1933: XXIII. tc.) jelentős mértékben erősítette a kormányzó törvényhozással szembeni pozícióját. A törvény, megszüntette a parlament elnapolására, berekesztésére és felosztatására vonatkozó államfői korlátozásokat, az elnapolás 30 napban történő maximálását, vagy a felosztatást követően az új képviselőház 3 hónapon belül történő összehívására vonatkozó kötelezettséget. Az országgyűlés működését érintő államfői hatáskör tekintetében tehát a kormányzó megkapta a királyt is megillető jogokat. Ez egyébként nagymértékben növelte a miniszterelnök parlamenttel szembeni politikai mozgásterét is, hiszen az őt kinevező kormányzó bármikor felfüggeszthette a nehézségeket támastó országgyűlés ülését. A többszöri jogkörbővítés révén a magyar kormányzó hatásköre az 1930-as évek közepén, európai összehasonlításban már egy erős köztársasági elnöki hatalomhoz közelített [21].

Az államforma és az állami főhatalom gyakorlásának kérdése, az államfő politikai stabilitást biztosító, kiegyensúlyozó szerepe az 1930-as években a korábbinál is nagyobb hangsúlyt kapott. A gazdasági

válság, illetve a kormányra kerülő Gömbös Gyula antiparlamentáris és korporatív törekvései kiélezték a társadalmi feszültségeket. Kedvezőtlenül alakultak a nemzetközi politikai folyamatok. Adolf Hitler hatalomra jutása után Németországban egy totális rendszer épült ki, és a parlamentáris berendezkedést több kelet-európai országban diktatúra vagy tekintélyelvű hatalomgyakorlás váltotta fel. Mindez jelentős mértékben megerősítette és határozottabb fellépésre ösztönözte a hazai szélsőjobboldalt. A korábban, a kormány által ellenőrzött radikális csoportok, titkos társaságok tagságának egy része egyre élesebben támadta a fennálló alkotmányos viszonyokat. Számolni kellett azzal, hogy a szélsőséges erők összefognak és esetleg külső, német támogatással kísérletet tesznek egy diktatórikus fordulat kikényszerítésére. Ennek veszélyét jól jelezték az 1934-es ausztriai események, Engelbert Dollfuß kancellár meggyilkolása, vagy itthon a még kezdeti stádiumában leleplezett, és magasabb köröket is érintő Vannay László és Schill Ferenc-féle összeesküvés [22].

A kialakult helyzetben sokan az alkotmányos monarchia helyreállításától várták a megoldást. A nyugati tapasztalatok alapján úgy gondolták, hogy a trón betöltése stabilizálhatja a politikai helyzetet, a király fellépése össze tudja fogni a progresszív társadalmi erőket és sikeresen visszaszoríthatja a szélsőséges törekvéseket. Nemcsak a legitimista tábor részéről fogalmazódott meg ez az elképzelés, hanem a mérsékelt ellenzéki körök több csoportja is kiállt a királykérdés napirendre tűzése mellett. 1933 és 1937 között rendszeres találkozókra került sor ismert konzervatív legitimisták, liberális közéleti személyiségek, és kispapok között a szélsőjobboldali veszély elleni fellépés egyeztetésére, az alkotmányos viszonyok védelmére, illetve a trón betöltésével kapcsolatos kérdések megvitatására. A Sigray Antal és Zichy János, illetve Apponyi György és Rassay Károly vagy Eckhardt Tibor részvételével zajló megbeszéléseken több alkalommal is megjelent Horthy István tábornok, a kormányzó bátyja, aki természetesen csak magánemberként volt jelen, de személye mégis sajátos hangsúlyt adott ezeknek a rendezvényeknek, a megoldáskeresés ilyen irányának. A megbeszélésekről a közvélemény a sajtó révén széles körben tájékozódhatott [23].

A Habsburg család esetleges visszatéréseivel kapcsolatban sokan figyeltek Ausztria megváltozó politikájára. A szomszédos országban az 1930-as évek elejétől érezhetően erősödött a monarchikus hangulat. Az 1934. április 30-án kiadott új osztrák alkotmány már nem tartalmazta a korábbi Habsburg ellenes kitételeket. A parlament 1935. július 10-én eltörölte a Habsburg-Lotharingiai ház tagjainak kitiltásáról szóló 1919-es törvényt. Ez elvben lehetővé tette, hogy Habsburg Ottó esetleg valamilyen politikai szerepet vállaljon az országban. Ehhez nemzetközi háttérrel biztosított, hogy a brit parlament Robert Gower indítványára 1936 februárjában, a békeszerződésben rögzített korábbi állásponttal szemben kimondta, hogy Ausztria a jövőben minden korlátozás nélkül, szabadon megválaszthatja az államformáját, akár a monarchia esetleges visszaállítása mellett is dönthet. Az új osztrák kancellár, Kurt Schuschnigg elvben maga is lehetségesnek tartotta a monarchia későbbi helyreállítását. A fennálló külső és belső politikai viszonyok azonban ennek egyelőre nem kedveztek. Maguk az osztrák legitimisták is csak hosszabb távon tartották elképzelhetőnek a kérdés napirendre tűzését [24].

A Habsburgok esetleges magyarországi visszatéréseinek kérdése szintén nemzetközi érdeklődést kapott. Amikor 1936. december 15-én Kozma Miklós belügyminiszter Berlinbe látogatott, Hitler szóba hozta a magyar trón betöltésének ügyét is. Kijelentette, hogy nem tartaná szerencsésnek, ha Habsburg uralkodó kerülne az ország élére. A német vezetés, saját keleti irányú terjeszkedési tervei miatt élesen ellenezett minden szorosabb közép-európai együttműködést. Bizalmatlanul figyelte a magyar, osztrák és cseh legitimisták tevékenységét, mert a Habsburgok visszatérése esetleg elősegíthette volna a térség államainak szorosabb összefogását Németországgal szemben. Kozma azonban megnyugtatta vendéglátóit, hogy a magyarországi politika meghatározó körei a trón betöltése helyett a kormányzói tisztség hosszabb távú fenntartásában gondolkodnak [25].

Valóban jelentős volt az a politikai tábor, amely a király kérdés mielőbbi rendezése helyett a kormányzói jogkör további szélesítésében látta a szélsőségek visszafogásának, az alkotmányos parlamenti berendezkedés fenntartásának garanciáját. Gyakorló politikusok és alkotmányjogi szakemberek egyaránt felvetették, hogy a kormányzót fel kellene ruházni minden királyi felségjog

gyakorlásával. Ennek hiánya ugyanis egyrészt bizonytalan helyzetet teremt az államforma kérdésében, másrészt jelentősen gyengíti az államfő tényleges befolyását. A kérdéssel kapcsolatban Csekey István az ismert alkotmányjogász egyenesen úgy fogalmazott, hogy bár az ország névleg királyság, a valóságban inkább köztársasági viszonyok, politikai sajátosságok érvényesülnek, amelynek egyik oka éppen az államfő hatáskörének korlátozottsága. Ameddig nincs király, minden felségjogot a kormányzó kezébe kellene adni, mert csak ez által juthatna érvényre a monarchiában megtestesülő alkotmányos szuverenitás, és ennek segítségével tudná az államfő sikeresen ellensúlyozni a szélsőséges erők törekvéseit is [26].

Hosszú és éles pártpolitikai viták után, 1937 júliusában a parlament ismét jelentős mértékben bővítette a kormányzó jogkörét. Az új jogszabály (1937: XIX. tc.) kiterjesztette az államfő szuszpenzív vétójogát. A parlament által elfogadott törvényeket két alkalommal is visszaküldhette megfontolásra az országgyűlésnek. Ennek eldöntésére mindkét alkalommal 6 hónap állt a rendelkezésére. Amennyiben a parlament ennek ellenére is változatlan formában fenntartotta a törvényt, az államfőnek 15 napon belül ki kellett hirdetnie. Abban az esetben, ha időközben az országgyűlés mandátuma lejárt, vagy az államfő feloszlatta a parlamentet, a törvény nem lépett életbe. Ha az új törvényhozás szöveg szerint ugyanolyan jogszabályt alkotott, akkor viszont a kormányzónak már nem volt mérlegelési lehetősége, a törvényt 15 napon belül alá kellett írnia. Bár az államfői vétó továbbra is csak halasztó hatályú volt, és a törvényalkotás kizárólagos letéteményese az országgyűlés maradt, a rendelkezésre álló mérlegelési lehetőség révén a kormányzó közel másfél évig elodázhatta egy megítélése szerint nem megfelelő törvény érvénybe léptetését. Az új törvény, a királyhoz hasonló módon felmentette a kormányzót az alól, hogy az országgyűlés felelősségre vonhassa. Rögzítette azonban, hogy morális szempontból az államfő minden cselekedetért továbbra is felelősséggel tartozik a nemzetnek [27].

Nagy vihar alakult ki az utódlás kérdésének szabályozása körül. A kormányzó eredetileg azt szerette volna, ha maga jelölheti ki az utódát, olyan módon, a parlament az általa állított jelöltek közül választja meg a következő kormányzót. Ezt a megoldást azonban szinte minden politikai csoportosulás bírálta, még a kormánypárt egyes körei is. A kérdést végül a törvény úgy szabályozta, hogy a kormányzó 3 személyt ajánlhat az országgyűlés figyelmébe. Az államfői szék megüresedése esetén az új kormányzó megválasztására a parlament két házának együttes ülésén kerül sor. Az államfő korábbi ajánlásával szemben a honatyák saját jelöltet is állíthatnak, amelyhez viszonylag kevés, 50 támogató szavazatra volt szükség. Ezt követően, az országgyűlés egyszerű többséggel választja meg az új kormányzót. Az államfői szék megüresedése után a választás lebonyolítására és az államügyek ideiglenes vitelére új testület alakul, országtanács néven, melynek tagja volt a hercegprímás, a miniszterelnök, az országgyűlés felsőházának és képviselőházának elnöke, a Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnöke, valamint a honvédség főparancsnoka (1938-tól a Honvéd Vezérkar főnöke). A testület csak jelentős korlátozásokkal gyakorolhatta az államfői hatáskört. Nem meneszthette a kormányt és nem rendelkezett a parlament berekesztésének, elnapolásának, feloszlításának jogával. Nem hirdethetett ki új törvényeket, kivéve a kormányzó megválasztására vonatkozó jogszabályt, illetve még az előző államfő hivatali ideje alatt megszületett törvényt, ez utóbbit is csak abban az esetben, ha meghatározó nemzeti érdek fűződött az érvénybe lépéséhez. Az országtanács minden döntése csak miniszteri ellenjegyzés esetén volt érvényes [28].

Az újabb jogkörbővítés révén a kormányzói hatalom már megközelítette az egykori magyar királyokét, nemzetközi összehasonlításban pedig túllépte az elnöki rendszerekre jellemző államfői hatáskört. Három felségjog maradt, amely gyakorlására a kormányzó nem kapott felhatalmazást, amit továbbra is a megkoronázott király számára tartottak fenn: a nemességadományozás, a törvényszentesítés és a főkegyúri jog. A gyakorlatban azonban Horthy Miklós ezekre vonatkozóan is rendelkezett bizonyos lehetőségekkel. A Vitézi Rend kiépítése, a szervezet kiemelt társadalmi szerepe, illetve a vitézi címhez kapcsolódó birtokjuttatás bizonyos értelemben pótolta a nemesség adományozásának hiányát. A törvényjavaslatok előszentesítése a Horthy-korszakban lényegét tekintve jogszabály nélkül is megvalósult. Kialakult az a gyakorlat, hogy a mindenkori miniszterelnök a

parlamentari beterjesztés előtt bemutatta a tervezetet a kormányzóknak. Ezt az íratlan szabályt csak néhány esetben szegték meg. Az Imrédy Béla miniszterelnökkel szembeni bizalom elvesztésének egyik oka az volt, hogy a kormányfő két fontos törvényjavaslatot is kormányzói jóváhagyás nélkül vitt a parlament elé [29].

A főkegyúri jog gyakorlásának kérdése komoly problémát okozott az állami szuverenitás érvényesítésében, illetve a Szentszékkal való kapcsolatok alakulásában. Kezdetben a kormányzó nem tulajdonított különösebb jelentőséget ennek a jogkörnek, de a felsőház 1927-ben történt visszaállítása és abban a katolikus főméltóságok automatikus tagsága, illetve az esztergomi érseki székek a magyar vezetéssel való konzultáció nélküli betöltése nagyobb politikai súlyt adott ennek a kérdésnek. Az 1930-as évek közepén a náciizmus jelentette veszéllyel szembeni együttműködés kényszere a két fél álláspontjának közeledését eredményezte. Ebben jelentős szerepet játszott Eugenio Pacelli bíboros, a Vatikán államtitkára (a későbbi XII. Pius pápa). Pacelli 1937. július 3-án arról tájékoztatta a vatikáni magyar követet, hogy ha lesz koronázott királya Magyarországnak, akkor a Szentszék ismét elismeri a főkegyúri jog gyakorlását. Addig azonban a magyar állam tekintsen el ettől. Korábban a Szentszék hivatalos álláspontja az volt, hogy csak Habsburg uralkodó trónra lépése esetén hajlandó a pápa megfontolni, hogy átengedjen-e a magyar királynak bizonyos jogokat az egyházi főméltóságok kinevezése terén. Kompromisszumos megoldásként a főkegyúri jog szabályozásával kapcsolatban az új törvény egy jogfenntartó elvi deklarációt tartalmazott. Kijelentette, hogy Magyarország továbbra is érvényesnek tekinti a magyar királyoknak ezt az elidegeníthetetlen felségjogát, amit azonban a kormányzó azonban jelenleg nem gyakorol [30].

Az államforma kérdésével és a trón betöltésével kapcsolatos megnyilatkozások azonban gyakran nem valamilyen alkotmányos koncepció jegyében születtek, hanem napi politikai célokat, egyéni ambíciókat szolgálták. 1937. november 28-án a frissen alakult szélsőjobboldali Magyar Nemzeti Szocialista Párt debreceni nagygyűlésén ifj. Balogh István országgyűlési képviselő és Kémery Nagy Imre kezdeményezésére a jelenlévők Horthy Miklóst Magyarország „királyává” kiáltották ki, és újabb gyűlések szervezésével kívántak ehhez további támogatókat toborozni. Remélték, hogy a jogkörével elégedetlen kormányzó talán él az alkalommal, és a hadseregre, valamint a radikális erőkre támaszkodva egy tekintélyelvű fordulatot hajt végre, korlátozva a parlament szerepét. Személyes céljuk pedig az volt, hogy a párt néhány hónapja államellenes szervezkedésért elítélt vezetőjét, Szálasi Ferencet kiszorítsák a nyilas mozgalom éléről, kezdeményezésükkel szélesebb támogatást szerezve maguknak a radikális táboron belül. Az elképzelés azonban kudarcba fulladt. Horthy felháborító provokációnak minősítette a történeteket, a rendőrség betiltotta a tervezett újabb gyűléseket és eljárást indított a szervezők ellen, Szálasi pedig rövid úton eltávolította a pártból Baloghot és Kémeryt, több hívükkel együtt [31].

A kormányzó, mint meggyőződéses monarchista, ragaszkodott a tradicionális alkotmányos berendezkedéshez, közjogi intézményekhez, az ezek által képviselt politikai értékekhez, szellemiséghez tartotta követendő példának. Ezek között igyekezett kijelölni a saját helyét, szerepét. Az I. világháborút követő feszültséggel teli évtizedekben, a trianoni sokkhatás, a gazdasági válság, majd az eszkalálódó nemzetközi ellentétek közepette egyre erősebb elhivatottságot érzett, hogy vezető szerepet játsszon az ország gazdasági helyzetének javításában, a belső stabilitás megőrzésében és a külpolitikai pozíciók erősítésében. A trónt azonban sosem kívánta elfoglalni. Az ilyen irányú kezdeményezéseket mindig határozottan elutasította. Ehelyett a kormányzói intézmény hosszabb távon történő fenntartását tekintette megfelelő megoldásnak, az államfői jogkör lehetséges legszélesebb kibővítésével. E tekintetben egyébként még az 1937. évi XIX: törvénycikkben biztosított jogokat is kevésnek tartotta. A későbbiekben több alkalommal is szóba hozta jogköre további szélesítését. Fokozottabb mértékben részt kívánt venni a végrehajtó hatalom működésében is, felvetette a szélsőséges erőkkel szembeni fellépés, a honosítási ügyek vagy a tisztviselők fegyelmi ügyeinek közvetlen magához vonásának lehetőségét. Ezekről azonban végül környezete és a hivatalban lévő miniszterelnökök lebeszéltek [32].

Az államforma kérdése a II. világháború időszakában

A második világháború kirobbanásának időszakában ismét előtérbe került a király kérdés. Ekkor ez már nemcsak belpolitikai, hanem külpolitikai jelentőséget is kapott. A német terjeszkedés egyre jobban fenyegetett minden európai államot. Magyarország igyekezett együttműködni Berlinnel. Egyrészt, mert az I. világháború után elcsatolt területeit, és az ott élő mintegy 3 millió magyar lakost Németország segítségével remélte visszaszerezni, másrészt, meg akarta őrizni a függetlenségét, el akarta kerülni a németekkel való nyílt konfrontációt, a megszállást. Ebben az időszakban ismét szorosabbá vált a kapcsolat az osztrák, a cseh és a magyar legitimisták között. Egy esetleges németellenes dunai blokk létrehozását, bizonyos amerikai politikai körök is támogatták, bár konkrét tervzet elkészítéséig ezek a megbeszélések nem jutottak el, de körvonalazódni kezdett egy államszövetség, amely alkotmányos monarchia formájában Habsburg Ottó vezetésével jönne létre. Kétségtelen, hogy az amerikai és brit politika is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Közép-Európa gazdasági és politikai stabilizálását és Németországról való leválasztását jól szolgálhatná egy integrációs folyamat, egy vagy több regionális államszövetség kialakítása, de a nyugati nagyhatalmak mértékadó körei ezt nem a Habsburg monarchia valamiféle restaurálásával képelték el [33].

Magyarországon a kormányzóság körül csoportosuló nemzeti radikális erők részéről ebben az időszakban egy újabb elképzelés fogalmazódott meg. Olyan lehetőséget kerestek, amely a kormányzó számára biztosítja az uralkodói jogok teljes gyakorlását, és megoldást jelent az ekkor már 72 éves kormányzó utódlásának elrendezésére is. Egyúttal azonban betöltetlen marad a királyi trónt, így nem kerül szembe élesen egymással a szabad királyválasztó és a legitimista tábor, illetve az ország külpolitikai mozgásterét is bővíti egy későbbi királyválasztás lehetősége. Többen azt javasolták, hogy a küszöbön álló erdélyi revízió sikeres végrehajtása után Horthy Miklós vegye fel az erdélyi fejedelem címet. Ez a történelmi példák alapján korlátlan királyi hatalmat biztosítana a kormányzó számára, egyszerű választott tisztviselőből uralkodóvá emelné Horthyt, miközben a trón elfoglalására, a koronázásra nem lenne szükség. Az erdélyi fejedelmek mindig a csonka ország élén álltak, így ez a megoldás egyben kijelölné a magyar külpolitika legfőbb irányát, az idegen uralom alatt lévő területek újraegyesítését is. Ez az elképzelés semmilyen alkotmányos realitással nem rendelkezett, a kormányzóság holdudvarába tartozó nemzeti erők több befolyásos képviselőjének támogatása azonban kölcsönzött neki bizonyos politikai súlyt. A második bécsi döntés nyomán, az Erdéllyel kapcsolatos várakozások részbeni kudarcával ez az ügy formálisan is alapját veszítette, és lekerült a napirendről [34].

A király kérdés megoldására és az ettől remélt politikai lehetőségek kiaknázására valamivel reálisabbnak, közjogilag is megalapozottabbnak tűnt az az elképzelés, hogy a magyar trónra az olasz uralkodócsalád valamelyik tagját hívják meg. Olaszország maga is Hitler szövetségese volt, de bizonyos mértékig külön úton járt. Az olasz királyi családdal való szorosabb kapcsolat sok magyar politikus szerint segíthetett volna ellensúlyozni az egyre erősödő német befolyást, és megnövelte volna Magyarország regionális súlyát a román vagy a szlovák törekvésekkel szemben. Kezdetben ezt a lehetőséget, a bizalmas megbeszélések során Benito Mussolini is elfogadhatónak találta. Az elképzelések szerint a magyar trónt az olasz király unokaöccse, Amedeo di Savoia-Aosta herceg foglalta volna el. Testvére, Aimone 1941-ben, II. Tomislav néven a Jugoszláviából kiváló Önálló Horvát Állam trónjára került. Amedeo herceg azonban, aki az afrikai olasz haderő főparancsnoka volt, brit hadifogságba esett, és 1942. március 3-án meghalt maláriában. Ekkor az új miniszterelnök, Kállay Miklós, vagy a volt külügyminiszter, Kánya Kálmán részéről felvetődött, hogy maga az olasz király, III. Victor Emmanuel (aki ekkor már Albánia királya is volt) foglalhatná el a magyar trónt, és így perszonaluniós kapcsolat jönne létre a két állam között. Olaszország azonban ekkor már egyre inkább rászorult Hitler katonai segítségére, ráadásul Mussolininek több konfliktusa is támadt az uralkodóval, így a duce ekkor már nem támogatta az ilyen terveket [35].

Ellenezte az idegen uralkodóházból való királyválasztást Horthy kormányzó is. Álláspontja szerint, egyelőre a kormányzói intézmény hosszabb távú fenntartása az egyedüli jó megoldás, a trón betöltéséről majd a világháború befejezését követően, az új politikai erőviszonyok tisztázódása után

kell döntenie a nemzetnek. Az államfő idős kora, illetve egy esetleges szélsőjobboldali puccs lehetősége miatt azonban feltétlenül szükségesnek látszott, hogy a kormányzó mellé helyettest válasszanak, aki szükség esetén át tudja venni az ország irányítását. 1941 tavaszán már Horthy Miklós is hajlott arra a megoldásra, hogy személyi javaslata nyomán válasszon mellé az országgyűlés egy helyettest, aki már most bekapcsolódna bizonyos államfői feladatok ellátásába, adott esetben pedig zökkenőmentesen átvehetné a kormányzói hatalom gyakorlását. Olyan személyt kívánt jelölni, akiben feltétlenül megbízott, akiben garanciát látott arra, hogy külső és belső politikai nyomással szemben is határozottan kiáll a kormányzó által képviselt politikai irányvonal mellett, fellép az alkotmányos parlamenti berendezkedés védelme és a nyugat felé nyitott külpolitika fenntartása mellett. A kormányzó a legalkalmasabb személynek a helyettesi posztra fiát, Horthy Istvánt tekintette, aki ebben az időszakban a MÁV elnöke volt. Remélte, hogy az ő megválasztását a hazai mérsékelt politikai körök többsége támogatni fogja, ugyanakkor az apjára való tekintettel nyíltan Németország sem lép fel ellene [36].

Novemberben a kormányzó hivatalos kezdeményezést tett, utasította a miniszterelnököt, hogy készítse a kormány törvényjavaslatot az államfő helyettesítésének és utódlásának megfelelőbb szabályozására. Kijelentette, hogy megítélése szerint a királykérdés megoldása a jelen körülmények között nem aktuális, így a kormányzói intézmény további fennmaradásával kell számolni. Ezért feltétlenül szükséges, hogy az előbb-utóbb bekövetkező személyi váltást megfelelő módon előkészítsék, megteremtve a szükséges törvényi háttérrel, ugyanakkor lehetőséget adva a kiválasztott utódnak, hogy kellő tapasztalatokat szerezzen az államügyek intézésében. Horthy közölte, hogy nem kíván személyi javaslattal élni, az országgyűlés kötöttségek nélkül választhat, a kormányzóhelyettes megerősítésének jogát azonban magának kívánja fenntartani, mert több évtizedes államfői tapasztalata birtokában ő tudja leginkább megítélni ki alkalmas erre a posztra és ki nem [37].

A kormányzót a jelentős mértékben megváltozó bel- és külpolitikai körülmények ösztönözték erre a lépésre. A hazai szélsőjobboldal egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki Németországgal. Az Imrédy mellett, több kisebb csoport egyesülésével jelentősebb politikai tábor jött létre. Kísérlet történt az egész szélsőjobboldal összefogására, a Szálasi-féle mozgalom csatlakoztatására is. Németország egyre nagyobb igényekkel állt elő, mind a gazdasági szállításokat illetően, mind a magyar belpolitika alakulására vonatkozóan, a német kisebbség ügyében, a zsidókérdésben vagy a magyar tömegtájékoztató szigorúbb ellenőrzésével kapcsolatban. A háborús események sem a várakozásnak megfelelően alakultak. A nagy német sikerek ellenére a villámháborús célokat nem sikerült megvalósítani. A keleti fronton bevetett magyar csapatok elhúzódó harcokba bonyolódtak a szovjet erővel, és jelentős veszteségeket szenvedtek. Nyilvánvalóvá vált, hogy a következőkben még nagyobb háborús terhekkel kell számolni. Mindez feltétlenül szükségessé tette a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedés stabilitásának biztosítását, a kormányzó pozíciójának megerősítését és a váratlan politikai krízishelyzetekre való felkészülést [38].

A kormányzóhelyettes választás legproblémásabb kérdését az utódlási jog jelentette. A legitimista körök dinasztia alapítási szándékot tulajdonítottak Horthy törekvésének, hogy idősebb fiát emelje a kormányzóhelyettesi pozícióra. Ez előre vetítette annak a lehetőségét, hogy a Horthy család valamelyik tagja később mégis trónra kerüljön. Ha azonban ez nem történik meg, a kormányzói pozíció továbbadása az ifjabb Horthy számára beláthatatlan ideig kitolhatná a fennálló provizórium időtartamát, és komoly akadályt jelenthetne Ottó visszatérése előtt, hogy a trónörökös királlyá koronázzák. Ismét megjelent a színen József Ágost királyi herceg, aki neve, különleges státusza, felsőházi pozíciója révén komoly tekintélynek számított. Ő maga ugyan helyettesi szerepet nem vállalt volna Horthy mellett, de fia József Ferenc királyi herceg számára igényt tartott erre a hivatalra. Ez adott esetben az ő családja előtt is utat nyithatott volna a trón felé. Szélesebb körű politikai támogatottságra azonban nem számíthatott, mert az ország élén a legitimisták nagy része is Ottót látta volna szívesebben [39].

Komolyabb esélyekkel lépett fel egy másik Habsburg, Albrecht királyi herceg. Albrecht jelentős tábort épített ki magának a szélsőjobboldalon. Mindenekelőtt az imrédyista körök támogatták államfői

ambícióit, akik egyébként csak reprezentatív szereplőnek szánták a megnövelt jogkörű, kivételes hatalommal rendelkező miniszterelnök, Imrédy Béla mellett. A királyi herceg igyekezett kapcsolatot teremteni a nyilas mozgalommal is, mert világosan látta, hogy számottevő nyomást mellette csak egy egységes szélsőjobboldali tábor tudna kifejteni. Ezen törekvése azonban elakadt Szálasi személyes ambícióin. Sikerült viszont Albrechtnek befolyásos támogatókat szereznie németországi politikai körökben, ezért az ő fellépése mindenképpen komoly veszélyt jelentett a fennálló alkotmányos establishmentre. Még olyan, később megalapozatlannak bizonyuló hírek is elterjedtek, hogy ha Horthy nehézségeket támaszt a német követelések teljesítése során, Berlin kikényszeríti Albrecht királlyá koronázását, így szabadul meg a kormányzótól [40].

Az 1942 februárjában elkészült kormányzóhelyettesi törvényjavaslat körül kezdetben éles vita bontakozott ki. Az utódlási jog kiemelése után azonban a mérsékelt politikai erők, a konzervatív legitimista köröktől a liberális és kiscgazda táboron keresztül a szociáldemokratákig, hajlandóak voltak támogatni a javaslatot. Valamennyien látták az ország alkotmányos parlamenti berendezkedését fenyegető veszélyeket és a külpolitikai kényszerpálya, a háborús részvétel fenyegető következményeit, és hogy ezekkel szemben reálisan csak Horthy kormányzótól, és az általa kiválasztott helyettestől várhatnak megoldást. A szélsőjobboldal viszont élesen bírálta a kormány előterjesztését. Imrédy, kritikus hangú parlamenti felszólalásban utasította el a javaslatot, a nyilas párt egyik csoportja pedig szélsőséges hangvételű röplapkampányba kezdett a kormány és a Horthy család lejáratására. A végül nagy többséggel elfogadott törvény (1942: II. tc.) értelmében a kormányzó akadályoztatása, távolléte vagy tartós betegsége esetén az államfői jogokat a megválasztott kormányzóhelyettes gyakorolja, akinek megbízatása az új államfő hivatalba lépéséig szól. A jogszabály lehetővé tette, hogy a kormányzó különböző feladatokkal bízta meg a helytestet. Hivatali ideje alatt a kormányzóhelyettes az államfői hatalom teljes körét gyakorolhatta (az utódajánlás kivételével). Személye ugyanolyan törvényi védelemben részesült, mint az államfőé, de a kormányzóval ellentétben, a parlament felelősségre vonhatta a tetteiért [41].

A törvény kihirdetését követően, az államfő kérésére 1942. február 19-én összeült az országgyűlés két háza, hogy a jogszabálynak megfelelően kormányzóhelyestest válasszon. Horthy Miklós korábbi kijelentésének megfelelően nem élt ajánlási jogával, így a jelölés a parlamentre hárult. Az ülésen megjelenő 483 honatya közül 422 fő aláírta Horthy István jelölőívét. A törvény előírásai szerint, ha valakinek az ajánló ívén a parlament jelenlévő tagjai több mint kétharmadának aláírása szerepel, már nincs szükség titkos szavazásra, ez alapján is kihirdethető, hogy ő a megválasztott személy. Végül azonban nem ezek a számok döntöttek. A jelenlévő képviselők döntő többsége Horthy István nevét kezdte kiáltozni, így a levezető elnök megállapította, hogy az országgyűlés akarata egy régi magyar közjogi hagyománynak megfelelően, közfelkiáltásban nyilvánult meg, és ennek alapján, Horthy István a Magyar Királyság törvényesen megválasztott kormányzóhelyettese [42].

A mérsékelt politikai erők nagy várakozással tekintettek az ifjú Horthyra. Közismert volt nyugati orientációja, a hitleri Németország törekvéseivel szembeni álláspontja. Sokan úgy ismerték, a hagyományos konzervatív-liberális értékrendje, egy az apjáénál korszerűbb szemlélettel, a világ változásai iránti nagyobb fogékonysággal, és határozottabb társadalmi érzékenységgel párosul. Mivel korábban nem töltött be pártpolitikai vagy kormányzati funkciót nem volt közvetlen részese az elmúlt évek egyoldalú bel- és külpolitikai döntéseinek. Így remélni lehetett, hogy egy fordulat esetén a Nyugat is elfogadná tárgyalópartnernek. Horthy István azonban végül nem játszott komolyabb politikai szerepet. Néhány hónappal a megválasztása után, mint tartalékos repülő főhadnagy kivonult a frontra és részt vett a Don folyónál zajló harcokban. Ennek során, 1942. augusztus 20-án repülőbalesetet szenvedett és életét veszítette. A kormányzóhelyettesi posztot később már nem töltötték be [43].

Közéleti berkekben azonban széles körben elterjedt az a híresztelés, hogy a kormányzó, fia elvesztése után úgy kívánja biztosítani családjá számára a hosszabb távon is az ország irányítását, hogy unokáját, a másfél éves ifjú Horthy Istvánt királlyá kívánja koronáztatni. A feltételezésnek sokak szemében bizonyos alapot adott a kormányzóhelyettes emlékéért megőrzítő törvény, amelyben utalás történt

arra is, hogy Horthy István fia később még fontos politikai szerepet játszhat a nemzet életében. Ugyancsak olaj volt a tűzre, hogy különböző radikális csoportok propaganda kampányt indítottak, melyben a Horthy család érdemeit hangsúlyozták és egy nemzeti dinasztia trónra emelését sürgették. Az olyan horderejűvé vált, hogy a parlamenti pártok mind foglalkoztak vele, Kállay kitért rá a kormányzónak készített helyzetértékelésében, és Serédi Jusztinián hercegprímás is rákérdezett Horthynál a kormányzói kihallgatásán. Horthy Miklós végül maga cáfolta ezeket a feltételezéseket, elutasított minden ilyen irányú kezdeményezést és határozottan kijelentette, hogy semmilyen lépést nem kíván tenni a trón betöltésére, unokája megkoronázására [44].

1942 nyarán a magyar kormány titkos kapcsolatfelvételt kezdeményezett a nyugati hatalmakkal, a háborúból való kiválás lehetőségeinek megtárgyalására. Ebben az időszakban felértékelődött Ottó szerepe is. Ottó az Egyesült Államokban élt, személyes jó viszonyban állt befolyásos amerikai közéleti körökkel, és Roosevelttel is. Ottó még 1942 januárjában cikket közölt a *Foreign Affairs* című folyóiratban, amelyben a Duna-medence háború utáni újjászervezéséről, egy Habsburg uralkodó által vezetett államszövetség létrehozásának lehetőségeiről értekezett. Mivel az írás az USA külügyminisztériumának félhivatalos lapjában jelent meg, sokan úgy értelmezték, hogy talán a legfelsőbb politikai körök is osztják Ottó véleményét, és komoly szerepet szánnak neki a háború utáni rendezés során. A nyár folyamán a magyar kormány más forrásból arról értesült, hogy bizonyos brit körök elképzelhetőnek tartják a háború után egy nagyobb közép-európai államszövetség létrehozását, melynek vezetésében Habsburg Ottó is szerepet kaphatna, bár nem feltétlenül, mint koronázott király. Az információ Barcza Györgytől származott, aki előbb a Vatikánban, majd Svájcban igyekezett kapcsolatot teremteni a nyugati hatalmak képviselőivel, Kállay miniszterelnök megbízásából [45].

Ugyancsak az Ottó esetleges jövőbeni politikai szerepével kapcsolatos várakozásokat erősítette, hogy 1942 augusztusában Roosevelttel elnök felkínálta neki egy emigráns osztrák légió felállításának lehetőségét. Néhány hét múlva a trónörökös elnökletével megalakult a „Katonai Bizottság Ausztria Felszabadítására” nevű szervezet. Bár a szervezőmunka később különböző okok hatására, különösen a cseh emigráció és a szovjet diplomácia fellépése miatt elakadt, maga a megbízatás sokak szemében ismét csak arra utalt, hogy Ottónak talán valamilyen feladatot szánnak a háború utáni új Közép-Európa kiépítésében. Számos politikus, köztük Bethlen István, Rassay Károly vagy Bajcsy-Zsilinszky Endre is elképzelhetőnek tartotta, hogy Ottó a háború után visszatérhet Magyarországra, és államfői (elnöki vagy uralkodói) pozícióba kerülve garanciája lehet egy új alkotmányos berendezkedés kialakításának, és egyben kedvezőbb külpolitikai feltételeket teremthet az ország számára. Kállay miniszterelnök 1942 őszétől maga is úgy foglalt állást, hogy a király kérdés felvetése egyelőre nem aktuális, a trónt a háború végéig szabadon kell hagyni, hogy majd az akkori viszonyoknak megfelelő legjobb döntést lehessen hozni ebben a meghatározó közjogi kérdésben. A kormányzó ugyancsak azt a megoldást támogatta, hogy a trón betöltését halasszák a háború utánra [46].

A szövetséges diplomáciával való sikeres törökországi kapcsolatfelvétel, és a háborúból való kiválás szándékának kinyilatkoztatása nyomán az ankarai brit követ szeptember 9-én átadta a magyar kormány megbízottjának az előzetes fegyverszüneti feltételeket. A szövetségesek javasolták, hogy a Kállay kormány küldjön megfelelő felhatalmazással rendelkező katonai megbízottat Isztambulba az együttműködés részleteinek megbeszélésére. A feltételek között szerepelt, hogy Magyarország tegyen lépéseket csapatainak kivonására a keleti frontról. Segítse elő (ne akadályozza) a szövetséges bombázó kötelékek átrepülését az ország felett a németországi célpontok támadása során. Csökkentse a Harmadik Birodalomba irányuló gazdasági szállításokat és szabotálja a német hadiipar számára történő termelést. Álljon ellen egy esetleges német megszállási kísérletnek, illetve az angol–amerikai csapatok megérkezése után kapcsolódjon be a németek elleni háborúba. Megegyezés született, hogy a folyamatos kapcsolattartás érdekében Magyarországra érkezik amerikai ejtőernyős csoport. Az egyezmény nyilvánosságra hozását azonban biztonsági okokból a szövetséges haderő megérkezéséig elhalasztották [47].

Kállay kezdeményezésére, és a kormányzó tudtával 1943 őszén rendszeres üzenetváltás épült ki a magyar kormány és Ottó között. A gyakorlatban azonban ez jelentősebb eredményt nem hozott. Részben, mert a főherceg semmilyen hivatalos kapcsolattal nem rendelkezett. Alapvetően magánemberként találkozott és folytatott megbeszéléseket a nyugati kormányfőkkel, illetve magas beosztású tisztviselőkkel, akik azonban elsősorban a magánvéleményüket osztották meg vele, nem országuk hivatalos álláspontját képviselték. Másrészt, mert a magyar vezetés nem kívánta elkötelezni magát, kivárára játszott. A Kállay kormánynak sok tekintetben nem volt világos képe az 1943-ban kialakult helyzetről, elképzelései utóbb mind tévesnek bizonyuló premisszákra alapoztak. Kállay arra épített, hogy a Nyugat távol kívánja tartani a Szovjetuniót Közép-Európától, bízott benne, hogy Magyarországnak lehet esélye bizonyos területi igények érvényesítésére, és remélte, hogy elegendő idő áll a rendelkezésére a háborúból való kiválással kapcsolatos döntő lépéseket. Így az Ottó közreműködésével folyó információcseré is inkább csak egyes elképzelések felvetését jelentette, nem célirányos politikai tárgyalásokat [48].

A nyugati hatalmakkal való, több csatornán történő kapcsolatfelvételtől és a titkos fegyverszüneti tárgyalásokról Németország is tudomást szerzett, és megkezdte Magyarország katonai megszállásának előkészítését. Kállay jól érezte, hogy a német vezetés egyre inkább bizalmatlan Magyarországgal szemben, ami egy ponton akár katonai fellépést is kiválthat. Minden eshetőségre számítva, a miniszterelnök azt javasolta, hogy Ottónak adjanak hivatalos felhatalmazást a magyar állam külföldi képviselőjére, arra az esetre, ha német megszállás, vagy egy szélsőjobboldali puccs nyomán Horthy Miklóst erőszakkal elmozdítanák és a törvényes hatalomgyakorlás lehetetlenné válna. A kormányzó elvben nem zárkózott el ez elől. November folyamán beleegyezett, hogy a Kállay aláírásával küldjenek egy kitöltetlen dokumentumot a lisszaboni magyar követségre, amire egy itthoni hatalomátvétel esetén utólag rávezethetnék Ottó megbízását. Wodianer Andor követ azt az utasítást kapta, hogy egy ilyen helyzetben a főherceg oldalán folytatassa tovább diplomáciai megbízását [49].

Március 17-én a külügyminisztérium bizalmas úton utasította a semleges országokban működő magyar diplomátákat, hogy egy esetleges német megszállás esetén vegyék fel a kapcsolatot a brit és amerikai követségekkel. Kállay a kormányzó németországi útjával kapcsolatban kialakult helyzetről, annak veszélyeiről tájékoztatta Ottót is, és megerősítette, hogy megszállás esetén őt tekinti az ország törvényes képviselőjének. Ennek alapján Ottó március 24-én üzenetet küldött a magyar külképviseletek munkatársainak, hogy maradjanak a helyükön, keressék a kapcsolatot az angolszász államok diplomatáival, és tagadjanak meg minden együttműködést Sztójay Döme bábkormányával. Április 6-án emlékiratban tájékoztatta Rooseveltnél elnököt, hogy Horthy korábbi felhatalmazása alapján a magyar állam törvényes képviselőjének tekinti magát, és ebben a minőségében vette fel a kapcsolatot a magyar diplomáciai szervekkel. Mivel azonban a kormányzó a német megszállás után is a posztján maradt Ottó kvázi „emigráns államfői” szerepének nem volt jogalapja. A megszállással szembe forduló magyar követek Wodianer Andor vagy Ullein-Reviczky Antal tőle függetlenül, önállóan tettek lépéseket egy nemzeti felszabadító bizottság megalakítására [50].

1944 őszén már magyar területen álltak a szovjet csapatok, amikor a kormányzó titokban fegyverszüneti delegációt küldött Moszkvába, hogy mielőbb véget vessen a háborúnak. Október 15-én rádióbeszédben jelentette be az ország lakosságának, hogy fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, egyben felszólította a Magyarországon állomásozó német erőket, hogy harc nélkül távozzanak. Ez a lépés azonban nem volt kellően előkészítve. A németek azonnal elfogták Horthyt, és rákényszerítették, hogy adja át a hatalmat a Nyilaskeresztes Párt vezetőjének, Szálasi Ferencnek. Szálasi igyekezett az alkotmányos hatalomátvétel látszatát fenntartani, lépései azonban gyökeres ellentétben álltak a magyar közjog szellemével és törvényi előírásaival. A kormányzóval szemben alkalmazott fegyveres kényszer, az erőszakos lemondatás eleve törvénytelené tette Szálasi kinevezését. Az önjelölt kormányfő arra hivatkozott, hogy szóbeli felhatalmazást kapott Horthytól az államfői feladatok ellátására is. Ezt azonban semmivel nem tudta alátámasztani, ráadásul a jogszabályi előírások szerint a kormányzó nem is ruházhatta át másra a hatalmát. Október 16-án Szálasi háromtagú kormányzótanácsot alakított, amely kinevezte az új kormányt, mindez azonban

továbbra is a fennálló közjog semmibe vételével történt, ezt a miniszterelnök még legitim kinevezése esetén sem tehetné volna meg [51].

A helyzetet, formai szempontból a csonka országtanács október 27-i ülése rendezte. A testület úgy határozott, hogy a törvényben előírt kormányzóválasztást a háborús körülményekre való tekintettel elhalasztja, addig pedig az államfői hatáskör gyakorlását, ideiglenes jelleggel, a miniszterelnökre bízta, aki ezt a koncentrált hatalmat egy új titulus, a „nemzetvezető” cím használatával gyakorolja. November 4-én az országgyűlési képviselők és felsőházi tagok egy töredékének jelenlétében, a Szent Korona előtt Szálasi letette a nemzetvezetői esküt. Az államfői és a végrehajtó hatalom egyesítése azonban teljesen idegen volt a magyar alkotmánytól, és az országtanács felhatalmazása sem terjedt ki ilyen jellegű lépés megtételére. A nemzetvezető ténykedése tehát a továbbiakban is illegitim módon zajlott. Magyarországon megszűnt a parlamentarizmus, és egypárti diktatúra épült ki. Szálasi néhány hónapnyi működése során, a királykérdésben nem történt változás. Hosszabb távon azonban a nemzetvezető is fenn kívánta tartani a monarchiát. Elképzelései szerint egy új, csak reprezentatív hatáskörrel rendelkező államfő, (király) mellett a nádori tisztséget felvéve, továbbra is ő irányította volna teljhatalommal az országot [52].

Az államforma kérdésével kapcsolatos problémák a második világháború befejeződésével sem szűntek meg. Kiderült, hogy a győztes nagyhatalmak határozottan ellenzik, hogy a Habsburg család bármely tagja ismét államfői szerepbe kerüljön valamelyik közép-kelet-európai államban. Ottó visszatérésére tehát nem volt reális esély. Közben a térség államaiban lezajló politikai folyamatok, balratolódás nyomán, még ahol egyébként volt törvényes uralkodó (Olaszország, Jugoszlávia, Románia) ott is megszűnt a monarchia, és köztársaságot kiáltottak ki. Hasonló törekvések jelentkeztek Magyarországon is. Az első demokratikus parlamenti választások után, a politikailag meghatározó erők akarata szerint 1946. február 1-jén megváltozott az ország államformája, az új országgyűlés a Magyar Köztársaság kikiáltása mellett döntött [53].

Összefoglalás

Magyarországon az államforma kérdésében, a 20. század első felében rendkívüli helyzet alakult ki. Az ország királyság volt, a monarchia intézményei fennálltak és működtek, a trónt azonban 25 éven keresztül nem töltötték be. Politikai körökben folyamatos viták zajlottak az államforma és az államfői hatalom gyakorlásáról. Ezek a kérdések nemcsak alkotmányjogi szempontból kaptak nagy jelentőséget, hanem összefüggtek az ország belső politikai berendezkedésével, az alkotmányos parlamenti viszonyok érvényesülésével, valamint a külkapcsolatok alakulásával is. A „király nélküli királyság” a politikai erők kompromisszuma volt, kísérlet a tradicionális értékek megőrzésére, de az új körülményekre való reagálás lehetőségével. Ez azonban csak igen ellentmondásosan sikerült. A tradíciók ereje nem tudta megvédeni az országot a szélsőségek megerősödésétől és a háborútól, az új struktúra kínálta döntési szabadságot pedig gazdasági, társadalmi és külpolitikai kényszerpályák korlátozták.

Referenciák

- [1] Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Budapest, 2001, Korona, 359–364.
- [2] Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002, Osiris, 112–113.
- [3] Pölöskei Ferenc: A köztársasági eszme története Magyarországon. Budapest, 1994, Cégér, 110–111.
- [4] Kardos József: A Szentkorona-tan és a legitimizmus. Budapest, 2012, Gondolat, 64–65.
- [5] Hajdú Tibor: Ki volt Károlyi Mihály? Budapest, 2012, Napvilág, 120–121.
- [6] Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Budapest, 2002, Osiris, 124.
- [7] Lux Judit: A magyarországi szakszervezetek történetéből. Budapest, 2008, Friedrich Ebert Al., 45.
- [8] Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek 1938–1948. Budapest, 1997, Európa, 155.

- [9] Pölöskei Ferenc: A köztársasági eszme története Magyarországon. Budapest, 1994, Cégér, 124–128.
- [10] Magyar törvénytár. Az 1920. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térffy Gyula. Budapest, 1920, Franklin, 3–12.; Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, 1995, Osiris, 278–280.
- [11] Gratz Gusztáv: Magyarország a két világháború között. Budapest, 2001, Osiris, 51–54.; Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest, 2008, ELTE Eötvös, 285–286.
- [12] Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium Eln. A/I. 284/1920.; Püski Levente: A Horthy-rendszer 1919–1945. Budapest, 2006, Pannonica, 17–18.
- [13] Pusztaszeri László: Habsburg Ottó élete és kora. Budapest, 2001, Nap, 47–48.; Kardos József: A Szentkorona-tan és a legitimizmus. Budapest, 2012, Gondolat, 68–69.
- [14] Szabó István: A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1–2. (171–189), 181–182.
- [15] Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 2011, Európa, 156–158.
- [16] Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Budapest, 2001, Osiris, 107–109., 116–120.
- [17] Magyar törvénytár. Az 1921. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térffy Gyula. Budapest, 1922, Franklin, 419–421.
- [18] Magyar Országos Levéltár K 589. Horthy Miklós ir. 8930. mf. I. A. 4., III. H. 2.; L. Nagy Zsuzsa: Liberális pártmozgalmak 1931–1945. Budapest, 1986, Akadémiai, 36–37.
- [19] Magyar törvénytár. Az 1920. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térffy Gyula. Budapest, 1920, Franklin, 61.; Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest, 2008, ELTE Eötvös, 199.
- [20] Magyar törvénytár. Az 1926. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Budapest, 1927, Franklin, 265.; Zsedényi Béla: Üresedés és utódlás a kormányzói tisztben. Miskolc, 1937, Ludvig, 10–11.
- [21] Magyar törvénytár. Az 1933. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Budapest, 1934, Franklin, 167–168.; Boros Zsuzsanna: Parlamenti viták a Horthy-korszakban. I–II. Budapest, 2006, Rejtjel, I. 82.
- [22] Macartney, Carlyle Aylmer: October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. I–II. Edinburgh, 1956, Edinburgh University, I. 180–182.
- [23] L. Nagy Zsuzsa: Egy politikus polgár portréja – Rassay Károly. Budapest, 2006, Napvilág, 95–98.
- [24] Csonka Emil: Zita története. Budapest – Szeged, 1989, Eötvös – Szent Gellért, 150–151.
- [25] Ormos Mária: Egy magyar médiavevő – Kozma Miklós. I–II. Budapest, 2000, PolgART, II. 468.
- [26] Magyar Országos Levéltár K 589. Horthy Miklós ir. 8930. mf. I. A. 6., I. A. 8.; Csekey István: A kormányzó és jogköre. *Magyar Jogi Szemle*, 1920/5. (257–265), 261–262.
- [27] Magyar törvénytár. Az 1937. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Budapest, 1938, Franklin, 161–169.
- [28] Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár. Fond F15. Hóman Bálint ir. 82. sz.
- [29] Magyar törvénytár. Az 1937. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Budapest, 1938, Franklin, 168–169.
- [30] Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Budapest, 1999, Pannonica, 97–98.; Barcza György: Diplomata emlékeim 1911–1945. I–II. Budapest, 1994, Európa – História, 1994. I. 292.
- [31] Magyar Országos Levéltár K 589. Horthy 8930 mf. I. A. 5.; Laczkó Miklós: Nyilasok, nemzeti szocialisták 1935–1944. Budapest, 1966, Kossuth, 97.
- [32] Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Budapest, 1963, Kossuth, 265–272.; Barcza György: Diplomata emlékeim 1911–1945. I–II. köt. Budapest, 1994, Európa – História, I. 290.
- [33] Baier, Stephan – Demmerle, Eva: Habsburg Ottó élete. Budapest, 2003, Európa, 132–134.; Újszászy István: Habsburg-kísérletek egy dunai blokk létrehozására. A dokumentumot közli: Romsics Ignác. *Magyar Nemzet*, 1993. május 22. 16.

- [34] Magyar Országos Levéltár K 589. Horthy Miklós ir. 8930 mf. I. A. 10., I. A. 11.
- [35] Ciano, Galeazzo: Ciano gróf naplója 1939–1943. Budapest, 1999, Ármádia, 429.
- [36] Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. I–II. Budapest, 1978, Magvető, II. 411.; Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth, 393–396.
- [37] Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Budapest, 1963, Kossuth, 309–312.
- [38] Magyar Országos Levéltár K 149. Belügyminisztérium ir. VII. res. 1941-4-13 246.
- [39] Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Orbán Sándor – Vida István. Budapest, 1990, Zrínyi, 60.
- [40] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Budapest, 1968, Kossuth, 638–641.
- [41] Magyar törvénytár. Az 1942. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Budapest, 1943, Franklin, 21–24.; Sakmyster, Thomas: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944. Budapest, 2001, Helikon, 257.
- [42] Magyar Országos Levéltár K 2. Képviselőház és a nemzetgyűlés ir. A. (F) I. 10.
- [43] M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945. Budapest, 1999, Zrínyi, 196–199.
- [44] Andorka Rudolf naplója. A madridi követségtől Mauthausenig. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Lőrincz Zsuzsa, Budapest, 1978, Kossuth, 261–262.
- [45] Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Orbán Sándor – Vida István. Budapest, 1990, Zrínyi, 26.; Pusztaszeri László: Habsburg Ottó élete és kora. Budapest, 2001, Nap, 111–112.
- [46] Magyar Országos Levéltár K 589. Horthy Miklós ir. 8930. mf. I. A. 17.
- [47] Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. Budapest, 1991, Európa – História, II. 129–132.
- [48] Pusztaszeri László: Habsburg Ottó élete és kora. Budapest, 2001, Nap, 111–112.; Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. Budapest, 1991, Európa – História. II. 145.
- [49] Szegedi-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. I–II. Budapest, 1996, Európa – História, II. 320–321.
- [50] Pusztaszeri László: Habsburg Ottó élete és kora. Budapest, 2001, Nap, 122–123.;
- [51] Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Budapest, 1992, Európa – História, 195.; Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban. Budapest, 2001, Korona, 369–370.
- [52] Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Orbán Sándor – Vida István. Budapest, 1990, Zrínyi, 125–127.; Püski Levente: A Horthy-rendszer 1919–1945. Budapest, 2006, Pannonica, 146–147.
- [53] Pölöskei Ferenc: A köztársasági eszme története Magyarországon. Budapest, 1994, Cégér, 190–196.; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002, Osiris. 287.